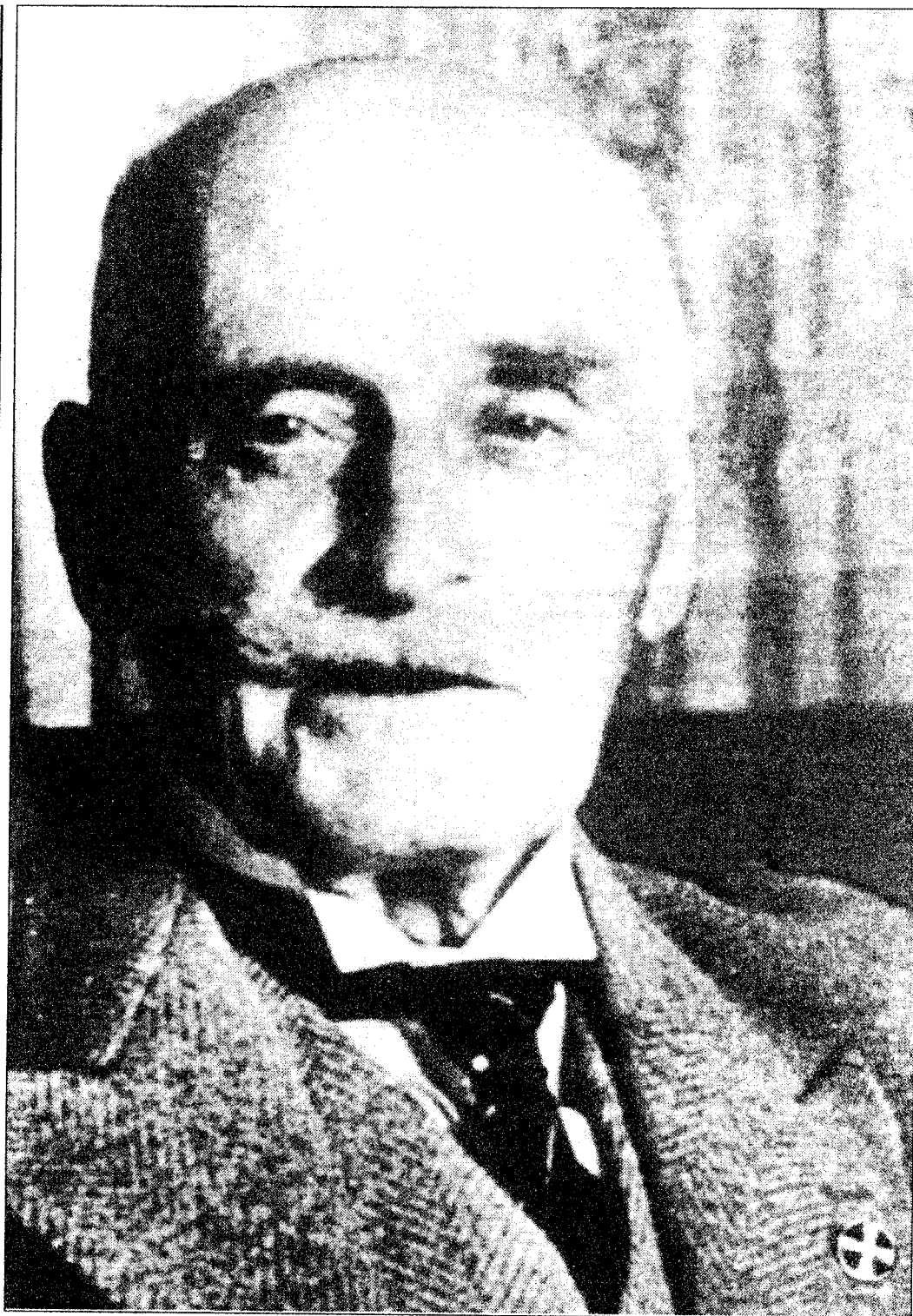

SOLKORSET: Merket nederst til høyre på bildet er tydelig tegnet på.

FOTO: PRESSENS BILD

Hamsun-foto retusjert

● Aftenposten kan i dag avsløre at bildet av Knut Hamsun med solkors på jakkeslaget er retusjert en gang mellom 1944 og 1948.

● Bildet ble brukt som bevis mot Hamsun i Høyesterett. Men jurister og historikere går ikke uten videre god for at det er forfalsket. Side 2 og 11

BEVIS: Bildet av Knut Hamsun med solkors på jakkeslaget ble brukt som bevis i Høyesterett på hans medlemskap i Nasjonal Samling. Aftenposten kan avsløre at bildet retusjert; solkors-merket er tegnet inn på fotografiet.

DOM: Uttlipp av Dagens Nyheter med bildet som dokument 55 i Høyesteretts ankebehandling av søksmålet som førte til en g erstatningsdom mot Hamsun 23. juni 1948. Ville Hamsun blitt dømt om han ikke hadde vært NS-medlem?

KOMMENTAR: Hamsun-forsker Atle Kittang mener det er nærliggende å tenke seg at noen kan ha forsøkt å influere på domsavgjørelsen, men både Kittang, Hamsun-biograf Arne Tumyr og jusprofessor Johs. Andenæs mener at det er irrelevant for sakens utfall.

Fotobevis mot Hamsun var retusjert

JAN E. HANSEN
KAJA KORSVOLD

Journalist Nils Rømming har innhentet et forstørret utsnitt av Hamsun-bildet fra Pressens Bild i Stockholm, som han sammen med nye opplysninger fremlegger i dagens kronikk.

Rømming selv mener at bildet etter alt å dømme må være en ren forfalskning. Jurister, historikere og litteratur Aftenposten har vært i kontakt med, vil ikke uten videre gå god for en slik antagelse, men finner retusjeringen oppsiktsvekkende nok. Det viser seg også, ifølge undersøkelser Rømming har gjort i Riksarkivet, at bildet har vært vedlagt som dokument nr. 55 i Høyesterett under ankebehandlingen av søksmålet som førte til endelig erstatningsdom mot Hamsun 23. juni 1948. Bildet hadde stått på den svenske avisen Dagens Nyheters førsteside 15. mars samme år, og det er et utklipp av denne avissiden som befinner seg i saksmappen, med en pil inntegnet mot solkorsmerket.

- Tegnet inn

På meg virker det som om merket er tegnet inn på bildet. Det kan ha vært et merke der fra før, og som er fikset på, eller det kan være laget et helt nytt merke. Den tekniske kvaliteten er mye bedre akkurat på merket enn på omgivelsene rundt. Skyggen fra merket virker også unaturlig, sier Bjørn Høgrann. Han er en erfaren fotograf og høyskolelektor, og har på Aftenpostens anmodning vurdert bildet av Hamsun og datteren, både som det står i Øystein Rottens bok «Hamsuns liv i bilder» (Gyldendal), Dagens Nyheters oppslag fra 1948 og den forstørrede kopien som er laget av byrået Pressens bild.

Er det mulig å finne ut av om dette eller et annet merke har vært der fra begynnelsen av eller ikke?

Så lenge negativet ikke eksisterer, er det ikke det. Selv med negativet i behold kan det være vanskelig å avgjøre en sånn sak, sier Bjørn Høgrann.

Manipulasjon?

Det er nærliggende å tenke seg at en billedmanipulasjon kan ha vært et forsøk på å gripe inn i Høyesteretts ankebehandling, reflekterer Hamsun-kjenneren litteraturprofessor Atle Kittang. Men i

likhet med flere må han innrømme at han aldri har stusset over bildet. Spørsmålet er om fotografiet av Hamsun med solkors kan ha hatt noen innvirkning på Høyesteretts vurdering.

Nel, mener både Kittang, hans kollega i Hamsun-forskningen, Arne Tumyr og jusprofessor Johs. Andenæs. De fastholder at det er nok av andre fellede bevis mot Hamsun.

Det er oppsiktsvekkende hvis bildet er en fotografisk forfalskning. Jeg tror ikke man på den tiden regnet med at bildet kunne være manipulert, sier professor Johs. Andenæs.

Ble bevisene for medlemskap lagt frem i Høyesterett?

Ja, Høyesterett gikk inngående inn på dette, og viste til forskjellige ting. Hamsun sto blant annet i NS' medlemskartotek, hadde medlemsnummer og var til stadighet med på NS-markeringer. Selv sa han at han betraktet seg som medlem, men at han ikke hadde skrevet under på noe medlemskap.

Som historiker har Hans Fredrik Dahl lenge undret seg over bildet, ettersom han mener det er et solkors man ser, ikke et NS-merke.

Kan bildet ha hatt betydning for avgjørelsen i Høyesterett om at Hamsun var NS-medlem?

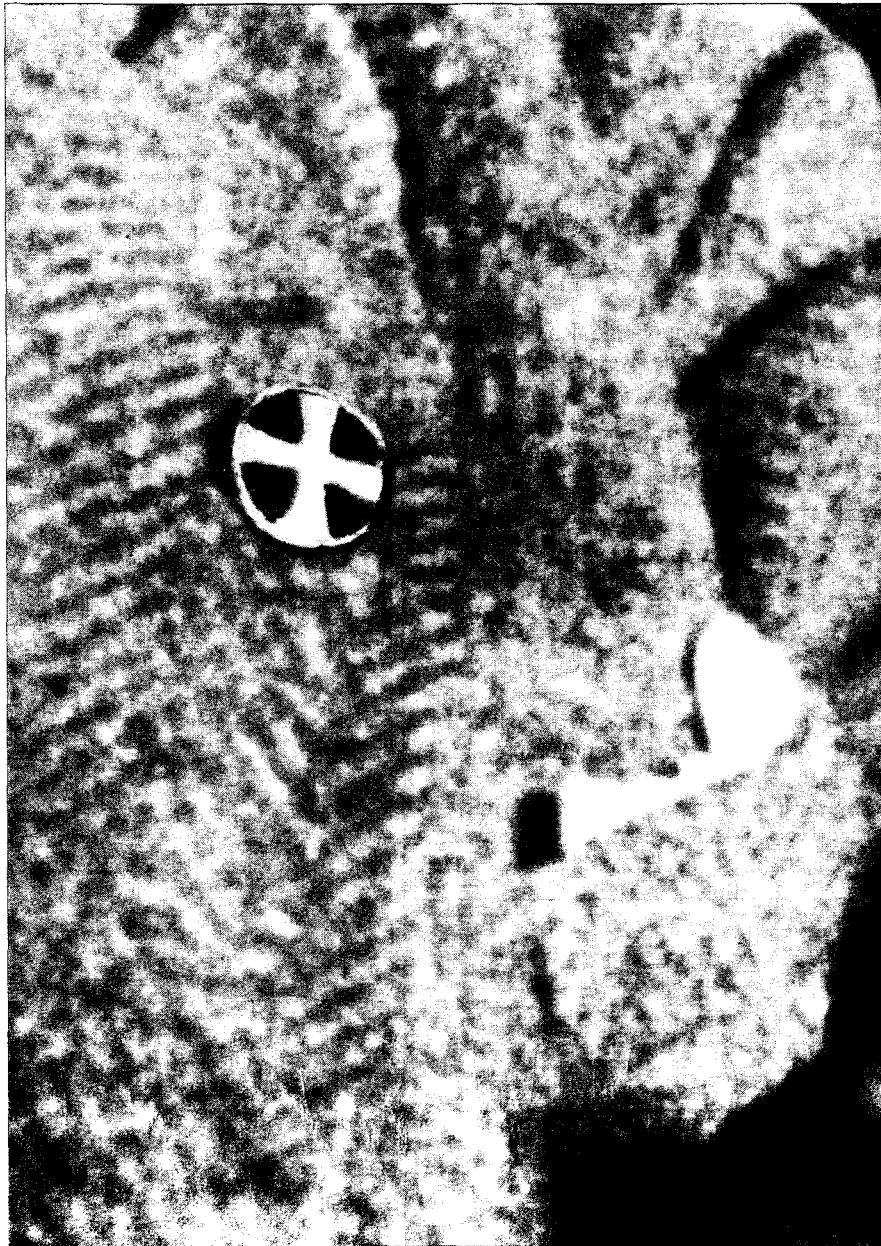
Spørsmålet er hypotetisk, men kanskje ikke helt urimelig. Det kan ha bidratt til at også rettsoppgjørets ledere fikk den oppfatningen at han opptrådte som NS-medlem, sier Hans Fredrik Dahl.

Nørholm 1944

Bildet av Hamsun med solkors er, ifølge Rømming, trolig tatt på Nørholm sommeren 1944. Det må være manipulert før Pressens Bild formidlet det til Dagens Nyheter i 1948, det mener også byråets Hasse Holmberg. Samme bilde er ikke påviselig publisert uten retusjering; men bilder fra samme rull eller serie – uten noe merke og/eller uten identifiserbart NS-merke – synes å ha stått i en tysk soldatavis i København 30. juli 1944.

I de senere år har det retusjerte bildet vært gjengitt på omslaget til Arne Tumyrs bok «Knut Hamsun og hans kors» (1996), i Øystein Rottens «Hamsuns liv i bilder» (1996) og senest til Dagbladets intervju i august med den tyske Hamsun-monografen Walter Baumgartner under overskriften: «Han var nazist».

Se også side 11

MANIPULERT: En forstørrelse viser tydelig at solkorset er tegnet på. Men hva hadde Hamsun på jakkeslaget? En marionett? Eller et solkors? Eller ingenting?

BEVIS NR. 55: Funnet i saksmappen etter Høyesteretts ankebehandling og endelige erstatningsdom mot Hamsun 23. juni 1948. Politiet har tegnet inn en pil mot merket på jakkeslaget.

Oppgjør med en dikterhøvding

Spørsmålet om nobelpristageren i litteratur fra 1920, Knut Hamsun, hadde vært medlem av Nasjonal Samling eller ikke, sto sentralt i forhørsretten (1945), i herredsretten (1947) og i Høyesterett (1948). Hans navn sto registrert i NS-kartoteket fra 1942, men han hevdet selv at han aldri hadde meldt seg inn, skjønt han omtalte seg som «Quislings mann».

Etter at straffesaken ble frafalt av Riksadvokaten (til Hamsuns forførmelse), ble det reist erstatningssøksmål med hjemmel blant annet i Landssviksankordningen av 1944. Der sto spørsmålet om NS-medlemskapet sentralt – i tillegg til artiklene Hamsun hadde skrevet til Quislings og Tysk-

lands fordel under krigen. Det oppsto en viss uenighet om NS-medlemskap alene medførte kollektivt erstatningsansvar. Hamsuns forsvarer, Sigrid Stray, mente at passivt medlemskap ikke var straffbart, og (i likhet med herredsrettens formann) at Hamsuns medlemskap ikke var bevist, selv om han enkelte ganger hadde båret et NS-merke.

Høyesterett reduserte erstatningsutmålingen fra 425 000 til 325 000 kroner, men uten å gi fru Stray medhold. Det er uklart hvilken formell eller reell vekt retten tillot spørsmålet om medlemskap. Beløpet ble redusert, men på grunnlag av en lavere verdilvurdering av Hamsuns forlagsaksjer i Gyldendal.

FOTO: PRESSENS BILD

- Tror det ikke før jeg får se det *Ap 6/9-98*

- Det kan jeg nesten ikke tro før jeg ser det, lyder Arne Tumyrs umiddelbare kommentar. Et utsnitt av Hamsun-bildet med det retusjerte NS-merket pryder omslaget på Tumyrs bok «Knut Hamsun og hans kors» som utkom på Tumyrs eget forlag, Norgesforlaget, for to år siden.

- Jeg har faktisk forelagt bildet for lokale autoriteter som mener at skyggevirkningene stadfester at jakkemerket må ha vært på plass under fotograferingen, sier journalisten og forfatteren, som er bosatt i Kristiansand.

Hvorvidt det autentiske jakkemerket i så fall har vært et solkors, NS-

merke eller noe annet, blir Tumyr mindre sikker på når Pressens Bild bekrefter at «originalkopien» er manipulert med kraftig retusj.

- Hvis det kan dokumenteres, er vi flere som har latt oss føre bak lyset, bemerker Tumyr. Men tilføyer straks at det er irrelevant for helhetsvurderingen av saksanlegget og dommen mot Hamsun, selv om det er sensasjonelt nok med hensyn til bildet som sådant.

- Spørsmålet om Hamsuns medlemskap i NS var ikke avgjørende, selv om det ble drøftet formelt. Det reelle, som retten la til grunn, var at Hamsun

hadde handlet og skrevet til NS' fordel, i pakt med partiets formål, at han forble hva han kalte «Quislings mann», og således var å anse som NS-mann. At han noen ganger hadde båret et nazi-merke, var det ingen tvil om. Men det var bare en detalj i saken.

- Hvem kan ha hatt interesse av å manipulere bildet?

- Hvis det er tilfellet, kan man bare spekulere på om det var NS-sympatisører som ønsket å knytte Hamsun tettere til sin sak, eller folk fra motsatt fløy som ønsket å utlevere ham.

- La aldri skjul på NS-sympati *Ap 6/9-98*

- Det er nærliggende å tenke seg at en billedmanipulasjon kan ha vært et forsøk på å gripe inn i Høyesteretts ankebehandling og influere på domsavgjørelsen, sier Hamsun-forskeren professor Atle Kittang. Men han innrømmer samtidig at det er spekulasjon fra hans side.

- Jeg har faktisk aldri stusset over bildet av Hamsun med NS-merket, kanskje fordi hans politiske sympati for NS ikke har vært gjenstand for tvil, forklarer Kittang, som mener at Hamsuns standpunkt i forhold til Quisling og Nazi-Tyskland er greit avklart og dokumentert.

- Likeledes det faktum at han var registrert som NS-medlem. Når dette siste har vært et omstridt spørsmål, skyldes det ikke bare at Hamsun hårdnakket hevdet at han aldri hadde meldt seg inn eller betalt kontingent, men også at man i herredsretten ble nødt til å behandle det så inngående fordi det dreide seg om et erstatningssøksmål, ikke en straffesak, sier Kittang.

- Kan bildet ha hatt noe å si for utfallet i Høyesterett?

- Derfra kjenner vi bare domsslutningen: Den er knapp, men enstemmig. I herredsretten var det derimot dissens fra rettens formann, Sigurd Fougner,

som mente at NS-medlemskapet ikke var tilstrekkelig bevist og derfor ikke kunne legges til grunn for fellende dom. Det var dette Høyesterett måtte ta stilling til, men det er umulig å si hvilken vekt de tilla fotografiet.

- Det som står klart for meg, er at erstatningssaken aldri virket så forløsende på vårt forhold til Hamsuns landssvik som en straffeprosess ville ha gjort. Jeg tror saken ville ha fått en annen mental og begrepsmessig avklaring for ettertiden dersom Hamsun hadde fått den behandling han ønsket - nemlig offentlig straffesak, avslutter Atle Kittang.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Hamsun-bildet som ble forfalsket

79-98

NILS RØMMING

Fotografiet av Knut Hamsun med NS-merket i jakkeslaget er forfalsket. Det ble etter all sannsynlighet «bearbeidet» i det svenske billedbyrået Pressens Bild, og senere trykket i en rekke aviser og bøker, sist i Dagbladet, skriver Nils Rømming. Kronikkforfatteren er freelance-skrubent med bakgrunn i presse og forlag.

En gang mellom 1944 og 1948 «bearbeidet» en eller annen et bilde av Knut Hamsun.

Hvem som gjorde det, lar seg antagelig ikke lenger oppklare, men hensikten var åpenbar: «Bearbeidelsen» skulle styrke troen på at Hamsun var medlem av Nasjonal Samling, en av de ca. 50 000 medlemmer av Quislings parti som kollektivt måtte svare for den økonomiske skade partiet hadde påført Norge under krigen.

Hamsuns antatte NS-medlemskap og landssviklovgivningens bestemmelse om at medlemmer i NS samlet var ansvarlige, var avgjørende for at Høyesterett i 1948 ruinerte Hamsun ved å dømme ham til å betale en erstatning, i dag tilsvarende vel 14 millioner kroner, beregnet med pris- og lønnsutviklingen som målestokk. Erstatningen skulle være Hamsuns bidrag til å rette opp den skaden som partimedlemmene samlet hadde forvoldt, i dag et beløp på rundt 12 milliarder.

Ville Høyesterett ha dømt Hamsun til å betale hvis han ikke hadde vært medlem av Nasjonal Samling?

Høyesterett tok ikke stilling til spørsmålet, fordi så lenge Hamsuns medlemskap var fastslått og medlemmenes kollektive erstatningsplikt lovfestet, var det ingen grunn til å gå inn på problemstillingen.

Det fremgikk ikke av dommen om Høyesterett foretok en selvstendig vurdering av bevismaterialet. Høyesterett la til grunn synet til de to domsmennene i herredsretten, nemlig at Hamsun hadde vært NS-medlem. Formannen i herredsretten, dommeren med juridisk kompetanse, kom derimot til at det ikke var bevist at Hamsun var medlem, og ville frifinne ham.

Hvilken rolle spilte det «bearbeidede» Hamsun-bildet for Høyesteretts avgjørelse?

Bildet ble 15. mars 1948 gjengitt over tre spalter på førstesiden i den svenske storavisen Dagens Nyheter. Oslo politikammer hadde skaffet aktoratet et eksemplar, som ble forelagt Høyesterett som dokument nummer 55.

Hvis Høyesterett la vekt på bildet, må det ha styrket rettens tillit til domsmennenes vurderingsevne. For på bildet bar Hamsun et formidabelt partimerke for Nasjonal Samling på venstre jakkeslag, og Oslo politikammer eller aktoratet hadde i tillegg utstyrt avisbildet med en tykk sort pil som pekte på merket.

Bildet var ukjent for norsk offentlighet til 1996. Da utkom en bok med tittelen «Hamsun og hans kors». Forfatteren, Arne Tumyr, hadde kommet over den svenske avisen da han gjennomgikk aktoratets dokumenter i Riksarkivet under forarbeidene til sin bok. Han fant ut at bildet var levert av det svenske billedbyrået Pressens Bild, og skaffet seg et eksemplar derfra.

Tumyr brukte bildet som bildekfang på omslaget, beskåret til Hamsuns ansikt og den øverste del av jakken med partimerket på jakkeslaget. Inne i boken var bildet gjengitt ubeskåret, og viste Hamsun sammen med Ellinor, yndlingsdatteren. Som tittel på boken hadde Tumyr satt «Hamsun og hans kors», en henspieling på Solkorset – Nasjonal Samlings partisymbol.

I en utførlig billedtekst kunne Tumyr opplyse at påtalemyndigheten hadde brukt bildet som et av bevisene for at Hamsun hadde vært medlem

av NS, og at det var tatt under et besøk hos datteren i Tyskland i 1941.

Boken satte øyensynlig Øystein Rottum og Gyldendal på sporet av bildet, og det ble brukt i praktverket «Hamsun liv i bilder»,

som forlaget utga senere i 1996. Der ble bildet gjengitt ubeskåret over en hel side inne i boken. Ifølge Rottums tekst er bildet det eneste kjente der Hamsun bærer Nasjonal Samlings merke på jakkekraven.

Bortsett fra Tumyrs opplysning om at bildet ble brukt som bevis mot Hamsun, er samtlige opplysninger feilaktige. Og bildet er forfalsket.

Forfalskningen er grov, og enkel å avsløre. Den har unnått både Tumyrs, Rottums og Gyldendals oppmerksomhet, til tross for at enhver med litt fotokynndighet burde ha fått mistanke om at noe er galt ved å ta en nærmere kikk på bildet. Merket er uvanlig tydelig, det formelig lyser mot en, som det skulle vært tegnet på bildet.

NS-merket var antagelig grunnen

NØRHOLM 1944: I Øystein Rottums praktbok «Hamsun liv i bilder» (Gyldendal 1996) gjengis bildet av Knut Hamsun med NS-merket i jakkeslaget over en hel side. Bildet er beskåret.

til at bildet ble slått stort opp som illustrasjon til et intervju i Dagbladet med Walter Baumgartner om hans Hamsun-monografi, nylig utgitt i Norge. Valget av bildet var i tråd med Baumgartners beskrivelse av Hamsun som «frastøtende» i bokens tittel, ytterligere understreket ved valget av overskrift: «Hamsun var nazist».

En runde med telefoner, et besøk i Riksarkivet, Det Kongelige Bibliotek i København, noen brev og faxer gir følgende resultat:

En eller annen, antagelig i Pressens Bild, har i tidsrommet 1944–48 tegnet merket på Hamsuns jakkeslag. Redaktør Hasse Holmberg i Pressens Bild bekrefter dette i et brev av 26.8.1998: «Kopian som er arkiverad hos oss er bearbejdet på ett eller annat sätt, vilket tydelig framgår av medsånda förstoring. Vem som har gjort det och när, är det svårare att få utträtt. Förmodligen är den redan bearbetad innan den första gången blev publicerad i Dagens Nyheter, vilket tycks vara den 15.3.1948.»

Holmberg reiser spørsmålet om det kan skjule seg noe bak merket, og at «bearbeidelsen» er en sterk retusjering for å gjøre det bedre synlig ved reproduksjon. Med andre ord at det er snakk om forbedring, ikke forfalskning.

Nå er det på det rene at Hamsun ved enkelte anledninger bar Nasjonal Samlings partimerke. Det ble ifølge Hamsuns politiforklaring tvangsforært ham av det ledende partimedlemmet i Grimstad-området, Sjur

Fuhr, landskjent som produsent av Golden Power: «den norske champagnen».

Stikk i strid med Rottums opplysning i billedteksten finnes det flere bilder av Hamsun med NS-merke, blant annet av Hamsun og hans barnebarn i 1944 – i Rottums eget verk!

Men det finnes ingen bilder av Hamsun med Nasjonal Samlings merke ved anledninger hvor han kunne hatt fordel av å skilte med medlemskap: under møtet med Terboven på Skaugum i 1941, på talerstolen under kongressen i Wien og under besøket hos Hitler i 1943, om bord i en tysk ubåt i Arendal i 1944.

Det synes som om Hamsun av og til pyntet seg med merket privat, på samme vis som han pyntet seg med en forgyldt marhøne på jakkeslaget når han fant det for godt.

At det famøse bildet med NS-merket etter all sannsynlighet er forfalsket og ikke retusjert, fremgår av følgende:

Hasse Holmberg opplyser i brevet at Pressens Bild kjøpte bildet fra et tysk fotoagentur, ORBIS-PHOTO i Berlin, i 1944, til eventuell bruk ved Hamsuns 85-årsdag i 1944 (4. august).

Bildet stammer fra et besøk som en tysk soldat (og redaktør av vittighetsbladet *Simplicissimus*), Olaf Iversen, avla hos familien Hamsun på Nørholm forsommeren 1944. Iversen var åpenbart en bekjent av Ellinor fra et Tysklands-opphold.

Under tilbakerreisen gjennom Danmark forfattet Iversen en underholdende artikkel om det tre uker lange Nørholm-oppholdet for en tysk propagandaavis i Danmark, «Kopenhagener Soldatenzeitschrift» (nr 210, 30.07.44). Kompletten befinner seg i Det Kgl. Bibliotek i København.

Artikkelen var illustrert med bilder fra oppholdet, åpenbart tatt av en profesjonell fotograf. Et av bildene er en variant av det omtalte Hamsun-bildet med partimerket. Bakgrunnen er den samme: jakken, skjorten, slipset. Fotografen har tydeligvis tatt flere bilder av samme motiv: Hamsun og Ellinor i en sofa.

På dette bildet bærer Hamsun ikke Nasjonal Samlings merke. En tenkelig forklaring kan være at han bærer det på noen bilder og ikke på andre (det kan se slik ut på et annet motiv). Men ville den tyske propagandaavisen valgt å slå opp et bilde av Hamsun uten et synlig NS-merke, fremfor et med?

En annen forklaring kan være at Hamsun har båret en marhøne, og at noen har retusjert merket som om det var et solkors, i god tro eller mot bedre vitende.

Alt taler ialfall for at bildet fra

Pressens Bild på en eller annen måte er forfalsket, og at forfalskningen har inngått som bevis i saken mot Hamsun.

Hamsun-bildet føyer seg inn i rekken av de mange bilder som er forfalsket gjennom tidene. Vanligvis har forfalskningene bestått i at personer er fjernet. Sovjetunionen var som kjent ekspert på metodikken. (Trotskj forekommer ikke på noe bilde etter at han ble lyst i bann av Stalin, og så videre helt opp til våre dager.)

Men å fjerne en person fra et bilde er en ting, noe annet å tilføye – en person, en situasjon, et NS-merke. Det er langt vanskeligere, og faren for å bli avslørt er større.

I Hamsuns tilfelle har redaksjonen i en ledende avis, en fremtredende litteraturforsker, et ledende forlag og Hamsun-biografen Walter Baumgartner gått på limpinnen. Hva er forklaringen?

Kanskje ønsker enkelte å stemple Hamsun som nazist (in casu NS-medlem) for evig og alltid, og tar det ikke så nøye med å granske materialet som skal dokumentere det. I sin iver overser de at begrepet nazist har et annet innhold nå enn da Hamsun erklærte seg som «Quislings mann». Ordet nazist utløser automatisk refleksjoner ved navn som Einsatzgruppen,

Auschwitz, Holocaust, ord som Hamsun med overveldende sannsynlighet aldri hørte under krigen og ikke ville ha forbundet med noe, om han hadde hørt dem.

Karakteristisk er det at under et Hamsun-seminar i tilknytning til Den norske Forfatterforenings jubileum for noen år siden ble det gjort iverdige forsøk, blant andre av foreningens tidligere leder, Ebba Haslund, på å slå Hamsun i hartkorn med Auschwitz. Riktignok under protester fra tilhørere.

Hamsun visste selvsagt ikke noe om massedrapene på jøder. Han visste antagelig mindre enn andre, fordi han ikke mottok illegale aviser, ikke var i stand til å lytte på London radio eller hadde øre for rykter.

Godtroenheten overfor en åpenbar forfalskning av Hamsun-bildet er skremmende.

Skremmende er det også at bildet kan ha medvirket til at Høyesterett godtok antagelsen til de to domsmennene i herredsretten om at Hamsun hadde vært medlem av NS, grunnlaget for erstatningsdommen.

Marianne Hamsun antydte under Hamsundagene på Hamarøy i sommer at hun ville slåss for at erstatningssaken blir gjenopptatt. Bildet leverer henne et nytt kort på hånden.

Se også side 2

” Godtroenheten overfor en åpenbar forfalskning av Hamsun-bildet er skremmende ”